

AVISENE UNDER OG ETTER KRIGEN

Ukjent krigsoppgjør

Da krigen kom til Norge hadde vi 260 aviser her i landet. Da freden kom fem år senere, var det 114 igjen. De hadde fortsatt å komme ut under hele okkupasjonen, dels under tvangsinnsatte NS-redaktører. De levde med streng sensur, redigeringsdirektiver og rasjoning av papir. Men de utkom, og tjente penger. De øvrige ble stengt av tyskerne og NS-myndighetene, eller døde av seg selv. Da freden kom, ville de stansede avisene ha et oppgjør.

HA: Tuva Gry Oyan

Det er dette oppgjøret journalist og historiker Guri Hjeltnes har utforsket og beskrevet i boka «visoppjøret». Temaet har aldri tidligere blitt behandlet av historieforskere.

ESTO DE PROVEN?

Under det langvarige nybrottsarbeidet med avisoppjøret har Guri Hjeltnes også gått inn i norsk press- og krigshistorie. Beste avisene den prøven de ble stilt på etter okkupasjonen?

— Mange vil mene nei. Men i likhet med hele samfunnet, regjering, storting og forsvarsledelsen, kom krigen totalt uforberedt også på norsk presse. Det hadde ikke vært krig i landet siden 1814. Ved krigsutbruddet kunne ingen tenke seg at okkupasjonen ville vare i fem år. Alle aviser ønsket å komme ut under okkupasjonen, og parolen var jo at hjulene skulle holdes i gang, sier Hjeltnes.

Etter krigen, under avisoppjøret, argumenterte de ikke-stansede avisene med at de aldri var blitt rammet av noen publikumsstreik. Det avis-lesende Norge satte tydeligvis pris på at avisene kom ut — tross alt?

— Det ville være fullstendig urealistisk å regne med en leserstreik mot avisene. Etter hvert som de fler varer ble rasjonert, og det var knapphet på nesten alt, ble folk mer avhengige av avisene. Der kunne de lese bytteannonser eller annonser for varer som kunne skaffes. De måtte lese avisene for å holde seg informert i den krattske verden av forordninger som vokste

A-PRESSEN RASERT

Verst hadde okkupasjonen gått ut over A-presseavisene. 39 av 44 aviser ble stanset. 23 av avisene kom etter freden hjem til trykkerier som slett ikke fantes lenger — de var solgt, demontert, rasert eller gitt bort. Abonnementsarkiver hadde andre overtatt — i Oslo fikk Aftenposten Arbeiderbladets spesielle «arbeidspress-arkiv».

Da freden brøt løs vendte journalister og redaktører tilbake til arbeidsplasser som manglet alt. Men en ting fikk de på kjøpet: Enorm sympati fra et stort og lesehungrig publikum.

— Det sto lange køer av folk foran avisioskene. I en kort periode var NKP-organet Friheten faktisk Norges største avis, med 130 000 i opplag, forteller Guri Hjeltnes. — Men selv om de stansede avisene satte opplagsrekorder den første fredstiden, var økonomien elendig. De manglet alt, og de fikk heller ikke så mye annonser som de ikke-stansede, de som under krigen hadde hatt annonse-

monopol, ikke minst på de mange rubrikkannonserne. Det var både moralske, økonomiske og politiske motiver bak kravet om et avisoppgjør, og om erstatning for de stansede avisene. Oppjøret fikk da også en moralsk, en juridisk og en politisk dimensjon.

ISFRONT I PRESSEN

Fredssommeren var enna ung, da den første berusende samarbeidsviljen i norsk presse ble avløst av krav om oppgjør, inndragning og erstatning. Mange av de stansede avisene var nærmest ruinerte, og så med bitterhet hvordan konkurrenten — som hadde utkommet i alle krigsårene — høvet inn annonser og lesere.

Riksdadvokaten nedsatte en avis-komite. Erstatningsdirektoratet og Justisdepartementets avisoppgjøravdeling hadde begge sine avisgrupper, både de stansede og de ikke-stansede avisene organiserte seg. Innad i pressen var frontene harde og iskalde. Norsk Presseforbund nedsatte sin A-forsrett som gransket medlemmenes forhold til NS.

På lederplass ble tonen skjerpet ytterligere. Særlig var de nyutkomne A-presseavisene harde mot borgerlige rivaler som ikke var blitt stanset. For de ikke-stansede avisene sto kampen om noe mer enn eventuelle økonomiske tap ved inndragning: De kjempet for sin journalistiske ære. De ville framfor alt unngå stemplet som «nasjonale».

ERSTATNING OG INDDRAGNING

Ved starten av avisoppjøret var forventningene store. Mange stansede aviser og deres støttespillere forestilte seg at inndragning fra de ikke-stansede ville føre millionbeløp inn i statskassa, og at minst like store beløp ville strømme ut igjen, til avisbedrifter som måtte nystarte etter freden.

Saken mot nå salgte Morgenposten ble en juridisk prøveklut. Der ble et viktig prinsipp knesatt: Aviser kunne bare dommes til inndragning for den perioden de hadde hatt en tvangsinnsett NS-redaktør.

Viktig var det også at avisoppjøret ble fullført i hemmelighet. Det ble ikke offentliggjort hvor mye de enkelte avisene måtte betale, bare den samlede sluttsommen. Den lå til sist på 1,5 millioner kroner, langt under det forventede inndragningsbeløpet. De stansede avisene fikk til sammen utbetalt erstatninger på 6,6 millioner kroner. Det var statskassa, eller skattebetalerne, som måtte finansiere den absolutte hovedtyngden av erstatningene.

Ingen av partene var særlig fornøyd med resultatet. Men avis-

Flere års studier, blant annet i Riksarkivets innholdsrike katakomber, ligger bak Guri Hjeltnes' bok om avisoppjøret. Det er første gang denne delen av krigshistorien er gjennomlyst.

FOTO: ORJAN F. ELLINGVAAG

oppgjøret strakte seg over syv hele år, etterkrigsårene ble til femtital, og behovet for nasjonal enhet og forsoning ble igjen sentralt.

Det var ikke mulig å gjennomføre et mer dyptgripende avisoppgjør, sier Guri Hjeltnes. Landet skulle gjenreises i krigen, og i denne oppgaven trengte myndighetene avisenes støtte.

LANGE VIRKNINGER

Femti år etter krigsutbruddet hører vi fremdeles argumentet om at okkupasjonen knekte økonomien til mange aviser, særlig innen

A-pressen. Men holder denne forklaringen?

— Okkupasjonstiden satte varige spor. Mange mener at strukturen i norsk presse ble forandret for godt, både fordi publikums lesevaner ble endret — lojaliteten til partipressa forsvant — og fordi de ikke-stansede avisene vant kampen om annonseinntektene. Det er ikke mulig å tallfeste hvor store tap de avisene hadde som var helt borte fra markedet i tre til fem år. Men jeg vil minne om at Schibsted-avisene VG og Aftenposten etter ganske få dagers journaliststreik

sist sommer kalkulette med et samlet tap på 21 millioner kroner. I dette perspektivet må de stansede avisenes tap ha vært enorme, sier Hjeltnes.

Selv er hun i gang med krigssetternes historie. Men hun utfordrer kolleger til å granske etterkrigspressens historie, til å studere opp-lagsutvikling og måle annonsemilimetre. — På den måten kan vi kanskje få svar på spørsmålet om hvor lange skygger okkupasjonen kaster over norsk avisøkonomi i dag, sier hun.